

**ЗАБУТІ СТОРІНКИ В СТАНОВЛЕННІ АГРАРНОЇ ОСВІТИ ТА
НАУКИ В ЧЕРКАСЬКОМУ КРАЇ: БОБРИЦЬКА ШКОЛА
САДІВНИЦТВА ТА ГОРОДНИЦТВА**

У статті, переважно на основі стародруків, архівних матеріалів та звітів земських установ, висвітлюється навчально-дослідницька діяльність Бобрицької нижчої школи садівництва та городництва на початку ХХ ст.

Ключові слова: *сільське господарство, аграрна освіта, сільськогосподарська школа, дослідна діяльність, Черкащина.*

Аграрна освіта – невід’ємна частина системи неперервної освіти в країні, одна із основ інтелектуального, культурного та соціально-економічного розвитку суспільства. Основним завданням сільськогосподарської освіти в сучасних умовах є підготовка високопрофесійних кадрів аграрної галузі, знання та вміння яких відповідали б вимогам часу. Однак і дотепер історія сільськогосподарської освіти в Україні вивчена фрагментарно. Відтворення цієї історії передбачає ґрунтовне ознайомлення із започаткуванням, становленням та розвитком вітчизняних аграрних освітніх закладів в різний період їхньої діяльності.

Діяльність сільськогосподарських навчальних закладів України, особливо їх регіональний аспект, тривалий час була поза сферою наукових досліджень. Черкащина, як один із сільськогосподарських центрів нашої країни, де становлення та розвиток освітніх і дослідних установ аграрного профілю пореформеного періоду другої половини ХІХ – початку ХХ століть відбувалося інтенсивно, також мала свою специфіку. Тому аналіз діяльності сільськогосподарських освітніх закладів Черкащини, внесок вчених-викладачів регіону в наукову сферу та підвищення аграрної культури має суттєве значення для відтворення історії вітчизняної аграрної науки, удосконалення професійної

підготовки спеціалістів галузі в сучасних умовах. Сучасні дослідники майже не звертались до цієї теми.

На початку XX століття в Російській імперії, три чверті населення якої було аграріями, гостро відчувалась необхідність піднесення сільськогосподарської культури, аграрної освіти взагалі. З державної казни на аграрну освіту витрачалося менше однієї тисячної частки бюджету. Кількість сільськогосподарських шкіл в Росії була надзвичайно малою порівняно з кількістю землеробського населення країни, що не мало не те що спеціальної, а й загальної освіти.

На початку XIX століття на Черкащині та в м. Черкаси зовсім не існувало освітніх закладів. Лише у 1818 році було відкрито духовне училище для навчання дітей духовенства. В 1833 році створено Черкаське приходське училище, в 1835 році – Канівське приходське училище, в 1845 році в Черкасах – ще одне духовне училище, так зване – світське [1, с. 4]. У 60-х роках почали відкриватися церковно-приходські школи, які давали освіту найнижчим верствам населення [2, с. 27].

Розвиток сільського господарства у другій половині XIX століття потребував кваліфікованих робітників. Тому урядом, земствами та приватними особами створювалися різноманітні нижчі сільськогосподарські освітні заклади, які готували працівників для цієї галузі і сприяли поширенню сільськогосподарських знань серед населення. Наприкінці XIX століття у дореволюційній Росії діяла 61 нижча сільськогосподарська школа [3, с. 15].

В кінці XIX – на початку XX століття на Черкащині діяло декілька нижчих сільськогосподарських навчальних закладів, серед яких виділялися: Мошногородищенська нижча сільськогосподарська школа 1-го розряду, Золотоніська сільськогосподарська школа, Прусаянські сільськогосподарські класи, Златопільське нижче сільськогосподарське училище, Бобрицька школа садівництва і городництва.

Бобрицька нижча школа садівництва та городництва знаходилась в с. Бобриця Канівського повіту Київської губернії. Школа була заснована

Київським губернським земством на основі Положення про сільськогосподарську освіту (26 травня 1904 р.) і відкрита 1 січня 1909 р.

Питання про заснування школи, яка б спеціалізувалася на садівництві та городництві Канівська повітова агрономічна комісія ставила перед повітовою управою ще в липні 1907 р. Пропонувалася до розгляду пропозиція про придбання для потреб земства садиби маєтку Бобриця площею 16 дес. 40 кв. саж. вартістю 2 000 крб. із зобов'язанням утримувати гідротехнічні споруди, щоб влаштувати там сільськогосподарську школу з трьома відділеннями: садівництва, городництва та бджільництва. На облаштування школи було виділено по 1 000 крб. від земства та Департаменту землеробства [9, арк. 53, 431, 432; 10, арк. 52]. В 1909 р. кошторис на утримання Бобрицької школи складався із допомоги в розмірі 5 970 крб., виділеної Головним Управлінням Землеробства, допомоги від Київського губерніального земства – 475 крб. Всього – 11 565 крб. [8, с. 219]. Вказані кошти розподілялись наступним чином: на жалування службовцям – 1 576 крб., на бібліотеку та навчальні посібники – 1 738 крб., утримання прислуги – 433 крб., опалення, освітлення – 313 крб., утримання пансіону – 579 крб., канцелярські витрати – 61 крб. Разом – 4 700 крб. Із них на одного учня – 223 крб. [8, с. 232-233]

У 1913р. на жалування службовцям витрачалося 7 535 крб., інші навчальні витрати – 962 крб., утримання пансіонерів – 3 567 крб., господарські витрати – 4 287. Всього – 16 351 крб. Із них на одного учня – 271 крб. Таким чином, за рахунок збільшення земських коштів на утримання школи відчутно збільшилась платня службовцям, відповідно більшими були кошти на ведення шкільного господарства, більше стало витрачатися на утримання одного учня.

Школа розміщувалась на земельній ділянці площею 16 десятин і за окремими угіддями розподілялась так: під садом – 7,5 десятин, розсадником – 7,5 десятин, городом – 1,75 десятин, лісом – 0,25 десятин [8, с. 123]. В зв'язку з тим, що школа в своєму розпорядженні мала порівняно невелику ділянку землі, яка не задовольняла в достатній мірі її практичні потреби, в кінці 1914р.

Київським губернським земством було прийнято ще одну земельну ділянку площею 19 десятин неподалік від школи.

Управляючим школою був К. О. Степанков (закінчив Херсонське земське сільськогосподарське училище). В школі було 9 службовців. Згідно §23 Статуту передбачався високий освітній рівень викладачів: управляючий школою та викладачі спеціальних предметів з вищою або середньою сільськогосподарською освітою, а вчителі загальноосвітніх предметів – з осіб, що мали право викладати в 2-класних сільських училищах Міністерства Народної Освіти [8, с. 722].

Курс навчання продовжувався 3 роки та розподілявся на 3 класи; складався із теоретичного вивчення предметів та відповідних до мети закладу, практичних занять. До 1-го класу приймалися хлопчики всіх станів віком не молодших за 14 років (§7), зі знанням курсу однокласних училищ Міністерства Народної Освіти або відомства православного віросповідання (§8). Прийом до 2-го та 3-го класів не допускався, за виключенням випадків переходу учнів з інших відповідних шкіл. Вступники підлягали медичному огляду на предмет придатності до виконання всіх садівничих робіт (§9) [8, с. 718]. Прийом учнів в школу відбувався в кінці серпня, а випуск – на початку вересня.

В 1909 р. до школи було подано 54 заяви, прийнято – 21 учня. За соціальним походженням: дітей дворян – 1, міщан – 4, селян – 16. За віросповіданням: православних – 20, католиків – 1. За попередньою освітою із 21 учня школи в 1910 р. 3 було випускниками міських і повітових училищ, а 18 закінчили двокласні сільські училища. За віком учні Бобрицької школи розподілялись так: 15 років – 1, 16 років – 1, 17 років – 7, 18 років – 6, 19 років – 2, 20 років – 1, більше 21 року – 3. Таким чином, в перший клас приймалися учні всіх верств населення і віросповідань, але найбільше їх було із селян. Більшість були православними. В 1913 р. школу закінчило 25 випускників, з них: 5 працювали в сільському господарстві, 6 відбували військову повинність, по 1-му працювали у власному господарстві, навчалися в іншому навчальному закладі та служили по навчальній частині. Про 11 випускників даних немає [4,

с. 74; 5, с. 84-85]. В 1914 р. в школі навчалося 47 учнів, з них 44 були дітьми землеробів. Православних – 46. За попередньою освітою 42 учні закінчили курс 2-класних сільських і церковних училищ, 3 були випускниками міських і повітових училищ, 2 закінчили сільські однокласні училища. Розподіл учнів за віком був наступним: 15 років – 7, 17 років – 18, 18 років – 15, більше 18 років – 25.

До школи приймалися фізично здорові хлопці, не молодші 14 років, які склали вступні іспити в обсязі знань курсу початкового народного училища. Всі учні отримували від школи харчування, за що сплачували щомісячно по 6 крб., а в рік - 72 крб. (§11). Загальна кількість учнів в школі не повинна перевищувати 60 осіб в рік, з яких 20 учнів отримували земські стипендії в сумі 100 крб. (§12).

Учні приймали участь в усіх роботах по господарству школи. Весь спосіб життя в школі пристосовувався до учнів, рідного їм землеробського побуту: їжа проста, поживна та різноманітна (харчування 3-4 разове); одяг простий, охайний, пристосований до кліматичних та господарських умов; шкільні приміщення – просторі та світлі, чисті та охайні (§13).

Всі учні поділялися на стипендіатів, напівстипендіатів, своєкоштных та прихожих. Найбільше стипендіатів було від Київського губернського земства (в різні роки від 15 до 40 учнів), далі учні користувалися стипендіями повітових земств: Канівського – 3, Звенигородського – 1, Чигиринського – 1. Розмір стипендій встановлювався від 100 до 150 крб., а з 1917 р. був доведений до 250 карбованців на одного учня [6, с. 14]. Для Бобрицької садівничо-городницької школи стипендії губернського земства розподілялись приблизно однаково між усіма повітами .

У школі вивчали: Закон Божий, російську мову, арифметику, землеробство з кресленням та малюванням, російську історію, географію, основні поняття з природничих наук (фізики з метеорологією; хімії з мінералогією та ґрунтознавством, ботаніки), плідівництво, городництво, технічна переробка

продуктів садівництва, декоративне садівництво, шовківництво, бджільництво, законодавства та рахівництво (§14).

З моменту відкриття до 1916 р. школа декілька разів перебудовувалась, в результаті чого мала непогану матеріальну базу: 4 класи, 3 кабінети, музей, бібліотеку, в якій нараховувалось 117 назв книг в кількості 344 томи, серед яких спеціальної літератури було 76 томів і 64 назви, крім того було 148 наочних навчальних посібників [8, с. 344-345], контору, столярну майстерню, оранжерею, конюшню, корівник, телятник, свинарник, господарську комору, склад для реактивів та насіння, насосну станцію зі встановленим нафтовим двигуном „Атлас” для водозабезпечення школи, будівлю для технічної переробки плодів та овочів, інтернат [6, с. 11].

З 1909 по 1917 рр. в школі було 416 абітурієнтів, з яких учнями стали 219 осіб, з них закінчили повний курс школи 65 учнів [6, с. 13]. Всі випускники знаходили собі роботу за спеціальністю: працювали інструкторами в Київській, Волинській, Полтавській, Сибірській губернії, садівниками в повітових земствах Київської губернії, в плодкових розплідниках Чернігівської губернії, служили садівниками в нижчих сільськогосподарських навчальних закладах і приватних маєтках, один вступив до Уманського середнього училища садівництва, яке закінчив у 1917 р., два займали посади викладачів в казенних сільськогосподарських школах [6, с. 14].

Мета Бобрицької школи полягала в тому, щоб, переважно шляхом практичних занять, підготувати умілих і досвідчених спеціалістів із садівництва і городництва, а також з бджільництва й шовківництва [7, с. 717]. Практичні заняття тривали протягом всього року, крім святкових днів (§15). Постійні класні заняття тривали від 1 вересня до 20 грудня та з 10 січня до початку садових робіт (§16). Приблизний розпис кількості навчальних годин в класах був наступним: теоретичний курс становив 54 год., а практичний – 168 год. Практичні заняття розподілялися таким чином, щоб кожен учень протягом всього періоду навчання досконало засвоїв усі, передбачені шкільним курсом роботи з садівництва, городництва та іншими галузями господарства для того,

щоб не тільки свідомо та чітко їх виконувати, а й керувати робітниками (§17) [7, с. 719-721].

Школа мала добру навчально-практичну базу, що дозволяла значну увагу приділяти дослідній справі. Для боротьби зі шкідниками саду застосовувалося обприскування дерев фунгісидами та інсектисидами, накладання липких та ловчих кілець, очищення кори зі стовбурів старих дерев. В 1912 р., з метою отримання живців в шкільному господарстві, здійснена перепрививка деяких старих плодових дерев сортами, що мали промислове значення: Пармен зимовий Золотий, Ренет Ландсберга, Ранет Симиренко, Бостонське, Бойкен, Ренет Бауманка, Ренет Карельський [6, с. 15]. Всі роботи здійснювались учнями під безпосереднім керівництвом викладача з плодівництва.

Для широкого ознайомлення учнів з сортами яблук і груш та значенням карликової культури в плодівництві, був закладений карликовий помологічний сад. Посадковий матеріал виписувався від Вайдингера (Київ) та Симиренко (Городище). З навчально-демонстраційною метою та розповсюдження плодових дерев серед населення був закладений плодовий розплідник. В ньому розводились сортові яблуні, груші, сливи, вишні та абрикоси. Починаючи з 1913 р. здійснювався продаж дерев 2-річного віку. При школі був виноградник, сформований за системою Гюйо; кущі прививалися на американській лозі. Всі роботи на винограднику здійснювались учнями старшого класу.

З 1912 р. при школі починає розвиватись відділ технічної переробки. Обладнання для нього складалося з великої та малої Гезенгеймських сушилок, пресу для виготовлення соку, дробилки. З демонстраційною метою в школі здійснювалась сушка плодів та овочів, виготовлялось томатне пюре та вино з чорної смородини. При школі була власна пасіка. В 1911 р. для шкільного господарства було закуплено 5 вуликів в колодах у місцевих селян. Пізніше всі сім'ї були переведені в рамкові вулики системи Дадан-Блат [6, с. 18].

Городнє господарство при відкритті школи було в зародковому стані. Овочі висаджувались без усілякої системи та сівозміни. Влітку 1913 р., згідно організаційного плану, на підсипаному городі передбачалося влаштувати 4-

пільну сівозміну. В шкільному господарстві на окремих ділянках, починаючи з 1910р., вирощувалась суниця, причому кращих сортів, Шарплес і Лакстона благородна. Також розводилася спаржа в кращих прибуткових сортах: Аржантельська, Сніжна голова, Ерфуртська, Брауншвейгська, Кіноверса.

Школа мала свою дослідну ділянку, що була в зразковому стані. Навчально-наукова ділянка слугувала виключно для знайомства учнів з новітніми сортами та рідкісними городніми рослинами. Всі роботи здійснювались ретельно із застосуванням усіх найновіших технічних прийомів. Школа мала добре організоване парникове господарство з 196 парниковими рамами. Всі роботи, починаючи від набивки рамок і закінчуючи збиранням врожаю, здійснювались лише учнями під керівництвом вчителя з городництва. Надлишки овочів збувались на базарі в Каневі [6, с. 20].

Для проходження курсу декоративного садівництва, в школі був закладений декоративний сад з різноманітними рослинами, розарієм та колекційними і насінневими ділянками. В 5-ти теплицях, що перебували в зразковому стані, культивувалися тропічні рослини (пальми, фікуси); рослини для раннього цвітіння (левкой, локоріол, гвоздика); троянди, гортензії, азалії, камелії. На колекційній ділянці вирощували 70 сортів різноманітних багаторічних та однорічних декоративних рослин; щороку колекція поповнювалась.

З 1912 р. при школі діяла метеорологічна станція II-го розряду, що здійснювала спостереження та посидала відомості в метеорологічне бюро губернської земської управи [6, с. 24].

Для більш самостійного ознайомлення учнів із садівництвом чи городництвом, учні могли після закінчення курсу, відправлятися на 1 рік в приватні господарства.

Навчально-виховним процесом керувала педагогічна рада школи, яка за весь період існування школи з 1909 р. по 1917 р. мала 136 засідань. Педагогічна рада гідно справлялася зі своїм основним завданням – випускати цілком підготовлених до життя та спеціальної роботи молодих людей, які б сприяли

розповсюдженню серед населення основних знань з садівництва та городництва. Виховному процесу сприяли літературні, музичні та вокальні вечори, вистави, організовані спільними зусиллями викладачів і учнів. Участь школи в декількох обласних та спеціальних виставках в Києві та Петрограді підвищувала продуктивність робіт учнів та поглиблювала їх інтерес до садівничих робіт.

Бобрицька школа садівництва та городництва, будучи розплідником спеціальних знань великого району, всіма можливими засобами намагалася їх популяризувати. З 1912 р. школа організовувала курси для місцевих селян; силами учнів старшого класу здійснювала функцію інструкторів місцевого населення та постачала їм посадковий та інший матеріал. Випускники отримували атестат про успіхи в теоретичному та практичному курсі. Ті, хто не витримали випускного іспиту, отримували посвідчення про час перебування в школі [7, с. 724].

Таким чином, зміст навчання в Бобрицькій школі садівництва та городництва мав чітку практичну спрямованість. Крім того, передбачав глибоке вивчення теоретичних питань, що забезпечувало наукове розуміння сільськогосподарських процесів і явищ, ознайомлення з усім комплексом робіт, пов'язаних з вивченням різних галузей сільського господарства. Наявна матеріальна база була достатньою для виконання практичної підготовки в повному обсязі та проведення дослідницької діяльності та дослідно-експериментальної роботи. Школа, в цілому, задовільно виконувала своє основне завдання – підготовку службовців для приватновласницьких господарств та сприяла популяризації сільськогосподарських знань всіма можливими способами.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Державний архів Черкаської області (далі - ДАЧО). – Ф.117: Каневское уездное дворянское училище г. Канев. – Оп.1. – Спр. 26: Списки учебных заведений Богуславского и Черкасского уездов. – Арк. 1-35.

2. ДАЧО. – Ф.473: Уездные училищные советы. – Оп.1. – Спр. 39: Годовые отчеты о состоянии церковно-приходских школ в уездах. – Арк. 1-98.
3. Иванович К.А. Сельскохозяйственное образование в СССР / К.А. Иванович. – М.: Советская наука, 1958. -240с.
4. Краткие статистические сведения по подведомственным Департаменту Земледелия сельскохозяйственным учебным заведениям к 1 января 1913 г.– СПб.: Тип. В. Киршбаума , 1913. – Вып. II. – 119 с.
5. Краткие статистические сведения по подведомственным Департаменту Земледелия сельскохозяйственным учебным заведениям.– Петроград, 1914. – Вып. III. – 130с.
6. Краткий очерк мероприятий Киевского Губернского Земства по улучшению мелкого сельского хозяйства за 1904-1917 гг. Составлен к Киевскому Губернскому Земскому Собранию Апрельской сессии 1918 г. – К.: Типография Киевского Губернского земства, 1918. – 224 с.
7. Объ утверждѣніи устава Бобрицкой школы садоводства и огородничества I-го разряда // Собраніе узаконеній и распоряженій правительства, издаваемое при правительствующемъ сенатѣ за первую половину 1911 г. – СПб., 1911. – С. 717 – 726.
8. Сборник сведений по сельскохозяйственному образованию. Вып. XVI: Сельскохозяйственные учебные заведения в 1910 г. – СПб., 1911. – 395 с.
9. Центральний державний історичний архів України у м.Києві (далі – ЦДІАУ м.Київ). - Ф.442: Канцелярия киевского, подольского и волынского генерал-губернатора. – Оп.660. - Спр.263: Дело с докладом уездных управ и журналами уездных комитетов по делам земского хозяйства в Киевской губернии. – Арк. 32-33, 105-110, 431-432.
10. ЦДІАУ м.Київ - Ф.442: Канцелярия киевского, подольского и волынского генерал-губернатора. – Оп.661. - Спр.244: Об учреждении в Бобрицкой земской усадьбе школы садоводства и огородничества. – Арк. 52.

Костюк М. Забытые страницы в становлении аграрного образования и науки в Черкасском крае: Бобрицкая школа садоводства и огородничества.

В статье, преимущественно на основании стародруков, архивных материалов и отчетов земских учреждений, освещается образовательно-исследовательская деятельность Бобрицкой школы садоводства и огородничества в начале XX века.

Ключевые слова: *сельское хозяйство, аграрное образование, сельскохозяйственная школа, исследовательская деятельность, Черкащина.*

Kostyuk M. The forgotten pages in the development of agrarian education and science in Cherkasy region: Bobrytsia school of horticulture and market-gardening.

The article describes educational and research activity of Bobrytsia lower school of horticulture and market-gardening at the beginning of the XX –th century, which is done predominantly on the basis of the basis of the books, printed anciently.

Keywords: agriculture, agrarian education, agricultural school, research work, Cherkasy region.

Костюк Майя Володимирівна,

кандидат історичних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних і правових дисциплін

Уманського національного університету садівництва

Домашня адреса: Черкаська обл.,

м. Умань,

вул. І. Гонти, б.42, кв.36

дом. телефон: 8 (04744) 2-59-22

Робоча адреса: м. Умань

вул. Глібка, 1

роб. телефон: 8 (04744) 3-22-26.